

ИСКУССТВО

УДК:781(575.2)

DOI 10.33514/1694-7851-2024-2/1-355-360

Бакыт кызы Э.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

bakytkyzelina@gmail.com**КЫРГЫЗ ОБОНЧУЛУК ӨНӨРҮ ЖАНА АНЫН УЛУТТУК МУЗЫКАЛЫК
МАДАНИЯТТАГЫ ЭЭЛЕГЕН ОРДУ (А. ОГОНБАЕВ)**

Аннотация: Кыргызстандын музыкалык маданиятынын тарыхында өчпөс из калтырган ажайып музыкант Атай Огонбаев көп кырдуу композитор, ырчы жана кооз лирикалык чыгармалардын автору катары өзгөчөлөнөт. Анын энергиялуу жана улуттук чыгармачылыгы терең мааниге ээ, кыраакылык менен элдик вокалдык лириканын туу чокусун чагылдырат. Огонбаев аспаптарда чебер ойноп, көптөгөн популярдуу чыгармалардын, анын ичинде атактуу «Маш ботойдун» автору болгон. Чыгармалары комуздун коштоосунда болуп, өзү да бай лирикалык фольклордун негизинде устаттарынын ыр обонунун принциптерин иштеп чыккан. Ал кыргыз вокалдык мектебинин стилин, техникасын өркүндөтүп, бул тармакта жаңычыл авторго айланды. Комузчулардын ансамблинин жетекчиси катары Огонбаевди дүйнөнүн булуң-бурчуна гастролдордо шыктануу менен кабыл алышкан. Кесиптештери анын комуздагы техникасына суктанышкан, алтургай композитор Виктор Виноградов да кыргыз музыкантынын чеберчилигине басынткан. Бул макала кыргыз музыкасынын тарыхында биринчи жолу элдик обон жараткан, салттарды улантып, Кыргызстандын музыкалык мурасына кайталангыс салым кошуп, өз өлкөсүнүн музыкалык тарыхында өчпөс из калтырган. кайталангыс таланттын ээси Атай Огонбаевге арналды.

Негизги сөздөр: обончу, ырлары, аткаруучулар, элдин баасы, чыгармалар, талант, өнөр, композитор, маданият, музыка, образ.

Бакыт кызы Э.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

bakytkyzelina@gmail.com**КЫРГЫЗСКОЕ МЕЛОДИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО И ЕГО МЕСТО
В НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ (А.ОГОНБАЕВ)**

Аннотация: замечательный музыкант, оставивший неизгладимый след в истории музыкальной культуры Кыргызстана, Атай Огонбаев выделяется как многогранный композитор, певец и автор красивых лирических произведений. Его энергичное и национальное творчество имеет глубокий смысл, проницательность и представляет собой вершину народной вокальной лирики. Огонбаев мастерски играл на инструментах и был автором многих популярных произведений, в том числе знаменитого «Маш ботоя». Его произведения сопровождалось комузом, а сам он на основе богатого лирического фольклора разрабатывал принципы песенной мелодики своих мастеров. Он усовершенствовал стиль и

технику Кыргызской вокальной школы и стал автором-новатором в этой области. В качестве руководителя ансамбля комузистов Огонбаева с энтузиазмом принимали на гастролях по всему миру. Коллеги восхищались его техникой в комузе, даже композитор Виктор Виноградов презирал мастерство кыргызского музыканта. Эта статья является первой в истории кыргызской музыки, которая создала народную мелодию, продолжила традиции, внесла уникальный вклад в музыкальное наследие Кыргызстана и оставила неизгладимый след в музыкальной истории своей страны. Посвящена Атаю Огонбаеву, обладателю уникального таланта.

Ключевые слова: мелодист, песни, исполнители, признание, композиции, талант, искусство, композитор, культура, музыка, образ

Bakyt kyzy E.

master

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

bakytkyzylina@gmail.com

KYRGYZ MELODIC ART AND ITS PLACE IN THE NATIONAL MUSICAL CULTURE (A. OGONBAYEV)

Abstract: a remarkable musician who left an indelible mark on the history of musical culture of Kyrgyzstan, Atai Ogonbaev stands out as a multifaceted composer, singer and author of beautiful lyrical works. His energetic and national work has deep meaning, insight and represents the pinnacle of folk vocal lyrics. Ogonbaev masterfully played instruments and was the author of many popular works, including the famous "Mash botoy". His works were accompanied by komuz, and he himself developed the principles of the song melody of his masters on the basis of rich lyrical folklore. He improved the style and technique of the Kyrgyz Vocal School and became an innovative author in this field. Ogonbaev was enthusiastically received on tour around the world as the head of the komuzist ensemble. Colleagues admired his technique in the komuz, even composer Viktor Vinogradov despised the skill of the Kyrgyz musician. This article is the first in the history of Kyrgyz music to create a folk melody, continue traditions, make a unique contribution to the musical heritage of Kyrgyzstan and leave an indelible mark on the musical history of their country. Dedicated to Atai Ogonbaev, the owner of a unique talent.

Keywords: melodist, songs, performers, popular recognition, compositions, talent.

Элдик музыкалык аспап-элдин маданиятын, каада салтын турмуш тиричилигин, дүйнөгө көз карашын, тарыхын чагылдыруучу баа жеткис мурас. Кыргыз эли эзелтен колдонуп, пайдаланып келген музыкалык аспаптар, анын турмуш тиричилиги, салт-санаасы менен тыгыз байланышта болгону баарыбызга белгилүү. Элибиздин өткөн тарыхын, маданиятын, көп кылым сүргөн салт-санаасын, көркөм дүйнөсүн үйрөнүүнүн негизги булактарынын бири кыргыз элинин музыкалык аспаптары болуп саналат. Элдик музыкалык аспаптар бүгүнкү күндө жаңы жогорулашты башынан өткөрүп жатат, алар музыкалык чыгармачылыктын ажырагыс атрибуту жана прикладдык искусствонун объектиси катары кызыктуу. (8, 338-б)

«Комузду оң колунун бардык манжалары менен, бир манжасы менен, чымчып, тактайда чертип, колдун тегерек айлануу кыймылы менен,

өйдөдөн ылдыйга, ылдыйдан өйдөгө. Ал комузду ийнинде, башында, артына коюп, дененин айланасында, виртуоздук техникасы менен угуучуларды таң калтырган”

(Виктор Виноградов)

Атай Огонбаев 1900-жылы 31-октябрда Кыргызстандын Талас районундагы Көк-Кашат айылында дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган. Алты жашында ата-энеси Огонбай менен Күнөтайдан ажырап, жетим калат. Жаш кезинен Атай атасынын бир тууган агасы Султанаалынын колунда чоңойгон. Бул акылман, камкор агасы Атайдын жетимдикти гана эмес талантты да көрүп, анын акылына тамга үйрөнүүгө, комузду колго алып, элге ырдап, өнүгүүсүнө шарт түзгөн. Баардык иште агасынын тилин алып, тарбиялуу, адептүү, тил алчаак бала болуп чоңойду.

Бала кезинен тартып искусствого болгон ынтызарлыгын көрсөттү. Ар бир таланттуу балага өзүнүн жөндөмүн ачып, өнүктүрө алган мугалим, насаатчы керек. Кичинекей Атай Огонбаевдин өмүрүндө биринчи мугалими айыл тургуну Абдырахман Тербишалиев болгон, тилекке каршы музыкалык өнөрүн өткөрүп баштаган учурда каза болгон. Анын музыкалык жактан өнүгүшүнө таятасы жана белгилүү композитор, комузчу Жантакбай салым кошкон. Бала кезинде энеси Атайды таятасына алып келген. Ал бирок комузду таштап, кой кайтарып жүргөн кези экен. Адегенде небересине комуз үйрөтүүгө көнбөйт, деги эле өнөрпоз болушун каалабайт, бирок бара-бара ийип, "Саадат какты" деген айтым күүнү үйрөткөн экен. Бул адамдар балага техникалык чеберчиликти гана эмес, музыкага болгон сүйүүсүн да өткөрүп, аны мыкты музыкант болууга кылдаттык менен жетектеп келишкен. Бала кезинен комуз чертип, элдик ырларды ырдаганга кызыккан Атай Огонбаев чыгармачылык сапарын он төрт жашынан он беш жашына чейин эл алдына алып чыгып баштаган. Айдаралы Бейшүкүров менен жолугушуу анын өздүк музыкасын жаратууга шыктандыруусунун жана машыгуусунун дагы бир маанилүү этабы болуп калды. Ошентип, бул чыгаан обончулардын камкордугунун жана насаатчылыгынын аркасында Атай Огонбаев чебер аткаруучу гана эмес, өзүнүн күүлөрдүн автору да болуп калды.

Бирок чыныгы бурулуш Огонбаеванын чыгармачылык тагдырын өнүктүрүүдө чечүүчү роль ойногон улуу Токтогул Сатылганов менен болгон жолугушуусу болду. Атай Токтогул Сатылгановго жолугуп: «Токтогулду уккандан кийин мен али өтө аз экенин түшүндүм. Мен аз билем, мен андан алысмын, чыныгы ырчынын, комузчунун өнөрүн Токтогулдан үйрөнүп гана өздөштүрүп алам, анын өнөрү мени суктандырган анын чеберчилигин кабыл алып, анын окуучусу болдум, — деди. 1926-жылы Атай Огонбаев улуу Токтогул Сатылгановду тосуп алуу үчүн Таластан Кетмен-Төбөгө атайын сапарга чыккан. Бул жолугушуу кыргыз маданиятындагы маанилүү учур болуп калды, анда студент өз устатын таап, экөө тең чыгармачылыкты жаңы бийиктиктерге көтөрөт. Кетмен-Төбө менен Таласта ата-баладай тыгыз байланышта болуп, чогуу музыка чертип калышты. Кайталангыс үндүү Атай Огонбаев Токтогул Сатылгановдун “Чайкама”, “Ботой”, “Кара озгой”, “Армандуу Чымчык”, “Ак куу” аттуу күүлөрүн аткарган. 1932-жылы Токтогул Сатылганов Атай Огонбаевдин образынан руханий мураскер таап, алар бири-бирине дем берип, бир жылдай бирге болушкан. Бул биримдиктин маанилүүлүгү акын Токтогул Сатылганов каза болгондон кийин Атай Огонбаевдин «Мен бала элем», «Карылык» сыяктуу ырларын нотага түшүрүп, аткаруу менен анын мурасын сактап калганында да айкын көрүнүп турат. Акындын көзү өткөндөн кийин жарык көргөн бул чыгармалары кыргыз элинин маданий байлыгын, мурасын жеткирүү менен түбөлүк жашайт.

1935-жылы Кыргыз ССРинде жападан-жалгыз белгилүү жана чоң театр труппасы Кыргыз мамлекеттик музыкалык драма театры болуп, айылдарды активдүү гастролдоп жүргөн. Таласка келген Муратаалы Күрөңкеев, Калык Акиев, Осмонкул Белебалаев, Адамкалый Байбатыров, Шаршен Термечиков сыяктуу таланттуу өнөрпоздор Атайга көңүлүн буруп, аны сынашкан. Мына ушундай жолугушуулардын натыйжасында музыкалык-драмалык театрда ырчы, композитор жана аткаруучу болуп чыгармачылык жолун баштаган. 1936-жылы музыкалык театрдын базасында Кыргыз филармониясынын түзүлүшү анын театр сахнасы менен байланышын үзгөн жок. Атай Огонбаев ырчы жана композитор катары ишмердүүлүгүн Петр Шубин жетектеген эл аспаптар оркестринде уланткан. Ошентип, ал чыгармачылык жолун улантуу менен гана чектелбестен, областтын музыкалык маданиятынын өнүгүшүнө зор салым кошкон. Бул мезгилде Атай Огонбаев да өзүнүн чыгармаларын, анын ичинде «Саадак какты» тарыхый-баатырдык пьесасын жарата баштаган. Бирок анын «Ак тамак, Көк тамак» (канаттуулардын аттары) аттуу күүлөрү өзгөчө кызыгууну туудурат, мында комузчу каармандардын образын чебердик менен чагылдырып, аларга өзгөчө экспрессивдүүлүк, айкындык тартуулайт. Бул чыгарма жалпы эл арасында гана эмес, профессионал музыканттардын арасында да популярдуу болуп, Атай Огонбаевдин талантын, чеберчилигин баса белгилеген.

1938-жылы Кыргызстанга биринчи жолу келген музыка таануучу жана композитор Виктор Виноградов кыргыз музыкасында «өзгөчө бир сергектикти» ачып, аны чыгармаларында чагылдырган. Аны бул өлкөнүн музыкалык мурастары таң калтырды, өзгөчө комуздун күүсү, Токтогул Сатылгановдун шакирти Атай Огонбаевдин ырдоосу кызыкты. Виктор Виноградовдун комузунун үндөрү, аткарганы суктануу жана ырахат тартуулады: «Ошол учурда менде музыкант-аналитиктин жалыны биротоло өчүп кетти. Мен музыканы шыктануу менен, жан аябастан, сулуулукка, руханий дүйнөгө суктануу менен кабыл алдым. Кең, эркин аккан обондордун жылуулугу менде өз ара сезимдерди ойготту. Мен кыргыз музыкасына ашык болдум». Атай Огонбаевдин комуз черткен техникалык чеберчилиги башка атактуу комузчулардан өзгөчөлөнүп, анын өнөрдөгү өзгөчөлүгүн, улуулугун баса белгилеген.

1939-жылы Т.Сатылганов атындагы Кыргыз мамлекеттик филармониясында комузчулар ансамбли түзүлүп, анын курамына 16 таланттуу музыкант кирген. Анын демилгечиси жана биринчи көркөм жетекчиси Атай Огонбаев болгон. Ансамбль өз мекенинде гана кеңири таанылбастан, чет өлкөлөрдө да таанылып, Франция, Канада, Япония, Сирия, Финляндия, АКШ, Монголия, Түркияда ийгиликтүү гастролдо болуп, дүйнөнүн ар кайсы бурчунан көрүүчүлөрдүн суктануусуна ээ болгон. Комузчулар ансамбли 1957-жылы Москвада, 1968-жылы Софияда жана 1978-жылы Кубада өткөн жаштардын жана студенттердин бүткүл дүйнөлүк фестивалдарынын лауреаты болуп, жогорку сыйлыктарга ээ болгон. Алардын 1958-жылы Брюсселде өткөн Бүткүл дүйнөлүк көргөзмөдө аткарган ишпери алтын медаль менен сыйланган. 1973–1974-жылдары концерттик мыкты жетишкендиктери үчүн ансамблге Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгы ыйгарылган, бул алардын чыгармачылыгынын жогорку сапатын жана дүйнөлүк музыкалык маданиятка кошкон салымын баса белгилейт.

1939-жылы Москвадагы Чоң театрда алып баруучу Атай Огонбаев жана анын таланттуу артисттер тобунун жетекчилиги астында Кыргыз адабияты менен искусствосунун он күндүгү болуп өттү. Спектаклдин таң калыштуу учурларынын бири он үч жаштагы балдардын ноталарды карап отурбастан “Маш ботой” күү черткени болду. Андан соң Атай

Огонбаев өзү төрт кыл комуздагы «Ак тамак, Көк тамак» аттуу күүсүн аткарды. Бир убакта ал отургучтан бычакты алып, бычак электр жарыгына чагылышып, көрүүчүлөрдүн шыктануусун жаратты. Климент Ворошилов менен Иосиф Сталин анын талантын жогору баалашкан. Москвада Атайдын «О, Булбул», «Күйдүм чок» ырлары жазылган пластинка чыгып жатат. Анын жараткан бул чыгармалары «руханияты, көркөм стили» менен өзгөчөлөнгөн «элдик вокалдык лириканын мыкты үлгүлөрү» катары кеңири таанылып, таанылган. Атай Огонбаев кыргыздын салттуу вокалдык мектебинин стилин жана техникасын өркүндөтүп, вокалдык фольклордук профессионалдык тармагынын биринчи өкүлү болуп калды.

«Атай ырдаганда үнү өзгөчөлөнүп турган. Атай комуз черткенде сонун чертет эле, жүрөктүн түпкүрүнөн ырдаган “О, булбул”, “Күйдүм чок”, “Түл”, “Эсимде”, “Жашпарга” ырлары, аны уккандар таң атканын байкашпайт эле. Адам эле эмес, ташты да эриткенге жараган”» (Алагушев Б. Булбулдар.)

Маданий мураска жана искусствого кошкон зор салымы үчүн Атай Огонбаев Иосиф Сталиндин өзү тарабынан Эмгек Кызыл Туу ордени, 50 миң сомдук тыйын жана үч куту күмүш кашык менен сыйланган. Кошумчалай кетсек, ага өмүр бою берилген Сталиндик стипендия ыйгарылган жана анын маданият тармагына кошкон салымы бааланганын баса белгилеген. Мындан тышкары Атай Огонбаев Эмгек Кызыл Туу ордени, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак Грамотасы, Кыргыз ССРинин Эл артисти наамы сыяктуу бир катар ардак сыйлыктар менен сыйланган.

Атай Огонбаев келбети сүйкүмдүү, сулуу узун бойлуу, кызыл жүздүү, кара тору, кара көздүү жигит эле. Анын музыкалык таланты жана тамашакөй мүнөзү көптөгөн аялдардын жүрөгүнөн түнөк тапкан. Ыйманы күчтүү, мүнөзү шайыр болгон. Анын музыкага болгон кулагы мыкты болчу, ноталары жок болсо да виртуоздой ойногон. Жашоодо да, андан кийин да анын бул аспапта ойноо техникасын эч ким салыштыра албайт.

1940-жылы Атай Огонбаев СССР композиторлор союзуна мүчө болгон. Музыкалык билими аз болгонунан Москвадагы композиторлор союзунун алдындагы музыкалык курстарга кабыл алынат. Музыкалык сабаттуулуктан, музыканын теориясынан жана тарыхынан сабак берген С.С. Прокофьев, В.М. Глиера сыяктуу белгилүү орус композиторлор болгон. Кара күүлөрдүн устаты Карамолдо Орозовдон да сабак алган.

Атай Огонбаев эки жолу суракка алынган. 1930-жылы аны үйүнүн алдына түнү менен жашыруун түрдө буудай жеткирип жүргөн деп айыптап, кылмыш ишинин предмети болуп калышы мүмкүн. Ал түрмөдөн качып, бирок чач тарачтын алдында күүлөрдү, элдик ырларды ырдап чыгууга аргасыз болгон. Чарчап Кетмен-Төбөгө эки жылга кеткен. Экинчи учур түрмөдөн келген каттын негизинде жазылган «Күйдүм чок» жана «Есимде» ырларынын авторлугуна байланыштуу. Жыйынтыгында комиссиянын кароосунан кийин “Күйдүм чок” ырынын обонун Атая Огонбаевага таандык, ал эми сөзүн элдик ыр деп таануу чечими кабыл алынды.

Атай Огонбаев үй-бүлөлүк жашоосунда трагедияны башынан өткөргөн. Биринчи жубайы Жумагүл белгисиз оорудан эрте каза болуп, эки кызы Саадат менен Саадакан калды. Анан Шайымканга үйлөнүп, андан эки кыз – Ой булбул, Саясат болот жана үчүнчү аялы Орунбүбүдөн дагы бир кыз төрөлөт. Атайдын үч аялынын ар биринен уулдуу болгон. Орунбүбү Гүлжеңиш аттуу уулдуу болуп, ал эки жашында каза болгон. Ошондон кийин Талас шаарындагы балдар үйүнөн жети жашар баланы багып алып, анын атын Кудайберген деп койгон.

1947-жылы Атай Огонбаева катуу ооруп, мукам, шаңдуу үнү бара-бара өчүп барат. Тынчтык издеп, шыпаа издеп, Огонбаев кичи мекени Таласка кайтып келип, ал жакта боз үйдө, андан соң жакын жерде курулган эки бөлмөлүү таш тамда жашаган. Канча аракет кылса да ооруну жеңе албай, 1949-жылдын 20-декабрында каза болгон.

Комуздун аспаптык партиясы, ырчынын таасирдүү үнү, обондун жана ритмдин байлыгы, ошондой эле композициялык чечимдердин тапкычтыгы — бул элементтердин баары сулуулукка, жылуулукка жана руханиятка толгон уникалдуу көркөм образдарды жаратууга өбөлгө түзөт. Атай Огонбаев кыргыз маданиятына зор салым кошкон ар кыл жанрдагы ондогон оригиналдуу чыгармаларды жараткан. Анын чыгармачылыгы бир адам улуттук музыканын тарыхында өчпөс из калтыра алаарынын айкын мисалы болгон. Атайдын адам жана артист катары маданиятка кошкон баа жеткис салымы жана сүйкүмдүүлүгү кыргыз элдик-профессионалдык ырын изилдөө контекстинде маанилүү бойдон калууда.

Колдонулган адабияттар:

1. Алагушев Б. “Булбулдар.” – Б.: Адабият, – 1991. –[304 б.]
Виноградов В. “Атай Огонбаев”. – М.: Советтик композитор, 1960. –[61 б.]
Виноградов В. “Кыргыз эл музыканттары жана ырчылары” – М.: Советтик композитор, 1972. – [96 б.]
2. Дюшалиев К., Лузанова Э. “Кыргыз эл музыкалык чыгармачылыгы”. Бишкек: Илим, 1999. – [344 б.]
3. Мациевский И.В. “Элдик музыкалык аспаптар жана аспаптык музыка.”
Макалалардын жана материалдардын жыйнагы эки бөлүктө. Биринчи бөлүк. – М.: Советтик композитор, 1987. – [264 б.]
4. Атай Огонбаев. 15 факт <https://sputnik.kg/20210926/atay-ogombaev-tuuraluu-faktylar-1054027816.html>
5. Легендарлуу комузчу Атай Огонбаевдин тагдыры <https://limon.kg/ru/news:65681>
Осмоналиева А.М., “Элдик музыкалык аспаптар-кыргыз элинин каада-салтынын күзгүсү”. Вестник КГУ имени И. Арабаева, – Бишкек; – 2022, № 4. С. 338.

Рецензент: композитор Артыков К. Дж.